

ВЪЗМОЖНИ И ПРЕДПОЛАГАЕМИ ИЗТОЧНИЦИ НА „ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ ГРЕШНАГО СОФРОНИЯ“. ВРЕМЕ, МЯСТО И ЦЕЛ ЗА НАПИСВАНЕТО МУ

НИКОЛАЙ ДИЛЕВСКИ

I

Изследователите на Софрониевото „Житие“ до последно време все още не бяха стигнали до окончателно утвърдено мнение относно възможни и предполагаеми източници, които биха могли в една или друга степен да подбудят Софроний към написване на автобиографията си.

Доскоро мнозина изследователи на Софрониевото творчество смятаха, че „Житието“ било замислено и написано от него под въздействие на автобиографичното произведение на неговия съвременник сръбския книжовник Доситей Обрадович „Животъ и приключенія Дмитрія Обрадовича, нареченаго у калуѣрству Досіеа“ (1783). Допустимо е, че с него Софроний би могъл да се запознае още във Видин или по-късно (след 1803 г.) в Букурещ. Обаче тази версия остава днес неподкрепена от фактически или убедителни литературни свидетелства.

За пръв път в печата такова предположение било изказано от Васил Стоянов в неговия очерк „Stojko Vladislavov — Sophronius“ в пражкото списание „Lumir“ в 1865 г.¹, а след него — от известния български историк М. С. Дринов в статията „Няколко забравени списания на Софрония Врачанскаго“ в 1884 г. Според Дринов Доситеевите съчинения били доста разпространени във Влашко между тамошните сръбски търговци, а някои от тях може би попаднали в ръцете на Софроний още във Видин. „Възможно е, че автобиографията „Житие и страдания грешнаго Софрония. . .“ е предизвикана от автобиографията на Доситея Обрадовича“ — заключава Дринов.²

Подобна мисъл споделя в своята „Българска литература“ (1896) и един от първите историци на българската възрожденска книжнина Ал. Теодоров-Балан, за когото „Близостта на Сърбия ще да му (на Софроний — б. м., Н. Д.) е докарала в ръце някои от произведенията на връстника му, знаменития сръбски моралист и патриот Доситей Обрадович (1739—1811), и той се наумил да обдари с такава и своите съвременници“.³

С няколко думи за въздействието на Доситеевия „Животъ и приключенія“ върху Софроний загатва и руският славист и българовед М. Г. Попруженко в монографичния очерк „Софроний Врачанский“ (1906), по чието мнение „Житие“ несомнено вызвано произведением известнаго сербскаго деятеля Д. Обрадовича“⁴.

¹ Podává Bulhar Vasil D. Stojanov. — Lumir, V, 1865, br. 18.

За тази своя съпоставка на Софрониевото „Житие“ с „Живота и деянията на Доситей Обрадович“, имащи „в много отношения голямо сходство помежду си“, В. Стоянов напомнил в своята дописка „Кратки вести от научни и книжовни свят“. А. Два новооткрити саморъчни трудове от Софроний“ в Периодическо списание, 29—30, 1889, с. 795, заб. 1.

² Периодическо списание, 12, 1884, 8—9.

³ Българската литература. Пловдив, 1896, с. 160; С., 1907, с. 106.

⁴ Очерки по истории возрождения болгарского народа. 4. Софроний Врачанский. — ЖМНП. Новая серия, 2. Апрель, 1906, с. 338, прим. 1.

Становището на предшествениците си за очевидното влияние на Доситей Обрадовичевата автобиография върху Софроний споделя и видният литературен историк на Българското възраждане Ив. Д. Шишманов.⁶

Не по-малко убеден в това е и известният български литературовед М. Арнаудов, който (без каквито и да било изрични посочвания) смята, че Софроний е чел книгата на Обрадович „с увлечение, за да се напъти към чиста наука“⁷. Обаче в по-късните си проучвания на Софрониевото авторство на „Житието“ той проявява по-голяма въздържа-ност по този въпрос.⁷ За съжаление и двамата крупни български литературоведи не при-веждат в подкрепа на своето становище документални и аргументирани доказателства, потвърждаващи предположението им.

Към мнението на Шишманов и Арнаудов в по-ново време е склонен да се присъе-дини и съветският славист и българист акад. Н. С. Державин. В заключителните му съж-дения обаче се проявяват скептицизъм и сдържаност относно въздействието на Обра-дович върху Софроний, в „Житието“ на когото се набелязват само допирни точки с Доситей и липсват всякакви свидетелства от конкретно естество.⁸

В наши дни становището за въздействието на Обрадовичевата книга върху Соф-роний, повлияно от предговора ѝ, поддържа акад. Ем. Георгиев.⁹

Върху този концептуален фон рязко се открояват думите на руския славист от края на миналото столетие К. Ф. Радченко, според когото „Страданията“ на Софроний „Ничего общего с „Животом“ Досифея не имеют“.¹⁰

В съзвучие с това схващане на Радченко, макар и независимо от него, в българс-ката литературна критика намери място мнението на видния литературен историк Боян Пенев, убедително установил само чисто външна зависимост между двете произ-ведения, различни по цел, замисъл, начин на изпълнение и по своя стил. Тези особености на двете творби не дават според Боян Пенев никакво основание за предположението относно някакво пряко въздействие върху „Житието“ от страна на Обрадовичевия „Живот“, който в най-добрия случай би могъл да даде само външен подтик на Софроний. Обаче и това допускане остава твърде проблематично поради липсата на по-си-гурни свидетелства.¹¹

В различни варианти негативната аргументация за въздействието на автобиогра-фията на Доситей Обрадович върху Софроний прозвучава у почти всички съвременни български литературоведи.

За Г. Константинов (1942) зависимостта от Доситей не може да бъде подкрепена с успоредни убедителни съпоставки с „Житието“ на Софроний — плод на собствените му житейски преживелици.¹² Като притежаваща „всички белези на съвършено оригинал-на българска творба“, свободна от конкретни външни въздействия, характеризира „Житието“ и В. Сл. Киселков.¹³ За Г. Гачев огромна дистанция между двете произведе-ния проличава дори в заглавията им. Въпреки по-ниското си равнище на литературно развитие Софрониевото „Житие“ е по-художествено в абсолютен смисъл.¹⁴ Според Кр. Генов съпоставката между двете произведения довежда до заключение за пълно несъответствие между тях по замисъл, начин на изпълнение и стил и по различните цели на написването им.¹⁵ Ил. Конев идва до извода само за външна прилика на Доситеевата

⁶ От Паисий до Раковски. Статии по Българското възраждане. Увод в историята на Българското въз-раждане. V. Чужди влияния. — Библ. „Българска книга“, № 17. С., 1943, с. 115.

⁷ Строители на Българското възраждане. 5. Софроний Врачански. С., 1954, с. 43.

⁸ Дела и завети на бележити българи. Софроний Врачански — книжовник и страдалец. С., 1969, с. 37 и след.

⁹ История Болгарии. Т. 3. М.—Л. 1947, с. 76 и след.

¹⁰ Софроний Врачански в развитието на Българското възраждане и на новата българска литература (По случай 220-годишнината от рождението му). — Литературна мисъл, г. III, 1959, кн. 6, с. 89.

¹¹ Досифей Обрадович и его литературная деятельность. Киев, 1897, с. 253.

¹² История на новата българска литература. Т. 3. С., 1933, с. 331, 334.

¹³ Нова българска литература. От Паисий до наши дни. С., 1942, с. 194.

¹⁴ Софроний Врачански. 16. Автобиография. С., 1963, с. 204.

¹⁵ Ускоренное развитие литературы (На материале болгарской литературы первой половины XIX в.). М., 1964, с. 72, прим. 54.

¹⁶ От Паисий до Ботев. С., 1975, с. 139.

автобиография с „Житието“, изграждано в различаващи се от нея идейно-художествени, сюжетни и композиционни рамки.¹⁶ В оценката на Д. Петканова-Тотева възникването на Софрониевата творба трудно може да бъде свързано с пряк литературен подтик. Двамата автори се отличават твърде много помежду си, а двете им произведения са два различни типа автобиографии.¹⁷ Като „абсолютно противоположни едно на друго“ окачествява Доситеевото произведение и животоописанието на Софроний и В. Смоховска-Петрова.¹⁸ За липсата на видим досег на „Житието“ с „Живота“ на Обрадович говори и Ив. Радев.¹⁹

Авторската самостоятелност на Софроний в неговото „Житие“ и в подбудите за написването му аргументирано са разкрити в обобщаващата статия на Л. Й. Боева „Софроний Врачански и Досифей Обрадович. Две автобиографически повести в двух славянских литературах“, изградена върху типологически наблюдения и умозаклучения.²⁰

Вниманието на Доситей Обрадович в „Живото и приключения“ е съсредоточено предимно върху разкриване на просветителските идеи на века, докато идейните стимули на Софроний в „Житието“ са от друго естество. То е авторска изповед, историко-психологическо повествование, разкриващо душевния мир на героя и тежката участ на неговия народ.

Докато у Доситей Обрадович по-релефно се очертават трафаретите на просветителските възпитателни романи, композиционните похвати в „Житието“ повече напомнят шаблоните на житийната книжнина, нарушавани от реалистични епизоди от всекидневието. У Софроний решително отсъствуват обширни лирически и философски отстъпления и риторически излишно дълги разсъждения, толкова типични за стила на Доситей. Различна е у двамата и характеристиката на хората и средата, в която те живеят и се движат. Доситей Обрадович по-широко и по-често описва природата, която у него е често и фонът, и обстановката в живота на героите, докато у Софроний за сметка на това са дадени исторически детайли, историческо време, напълно липсващи у Обрадович. Доситей Обрадович е живял в по-свободна обстановка и е имал възможност пооткрито да изразява своите идеи и да ратува за национално единство на сръбския народ. България пък стенела под тежкото чуждоземно и друговерско иго и Софроний мислел повече за житейското благополучие на своите съплеменници, за човешките им права и за правдини. Най-сетне има и едно съществено различие между двете автобиографии в жанров план. Докато Софрониевото „Житие“ стои по-близо до старата книжовна традиция, Доситей Обрадович гравитира повече към европейското просвещение и набелязва нови пътища в разволя на сръбската литература. И така, пред нас са две произведения, различни по времето на написването, по своята литературна съдба, по сферата на въздействие на последвалото литературно развитие, по своя стил, замисъл, художествен маниер, по своята композиция и др.²¹

Мисля, че с възприемането на автобиографичното произведение на Софроний в аспекта на съвременните методологични литературоведски концепции и на преобладаващите в българското литературознание схващания на отделните автори дискусиата по въпроса за възможно въздействие на Обрадовичевата автобиография върху Софрониевото „Житие“ може да бъде сметната за приключена. Внушената от някои повлияни от общата автобиографична насоченост на двете произведения и външната прилика мисъл за написване на Софрониевото „Житие“ под въздействие на съчинението на Обра-

¹⁶ Литературни взаимоотношения и литературен процес (Българската възрожденска литература във взаимоотношенията си с балканските литератури). С., 1974, с. 139.

¹⁷ Хилядолетна литература. Студии за развитието на българската литература от Кирил и Методий до Софроний Врачански. С., 1974, с. 262, 268 и след.

¹⁸ Първата белетристична творба в новата българска литература. — Литературна мисъл, г. V, 1961, кн. 5, 43—44.

¹⁹ Софроний Врачански. Личност и творческо дело. С., 1983, с. 26.

²⁰ Проблеми на сравнителното литературознание. С., 1978, 118—144.

²¹ Вж. с. 143—144.

дович е аргументирано опровергана. В най-добрия случай може да се допусне съвсем външно повлияване от автобиографията на Обрадович, само наумила Софроний за написване на такава и от него. Обаче наслоят ѝ „Житие“, а не „Живот“, както у Обрадович, по-скоро говори за навей, произтекъл от начетеността на Софроний в църковно-славянската агиографска книжнина с нейните „жития“. Такова заглавие по-добре е подходило и към съдържанието на животописното повествование и житейските злочестини на неговия автор Стойко — Софроний. Следователно може да се заключи, че и в избора на онасловаване на своята автобиографична повест Софроний проявил самостоятелност и литературен усет.

* * *

Още през 1942 г. от българския литературен историк Г. Константинов с известна въздържаност бе изказано предположение за допустимо въздействие върху Софрониевото „Житие“ от бележитото „Житие протопопа Аввакума им самим написанное“ (1672—1673).²² В наши дни възможността на такава въздействие отново привлече изследователското внимание на българските литературоведи. Тази мисъл бе подета и по-обстойно обоснована от К. Мечев в статията му „Протопоп Аввакум и Софроний Врачански“ (1963).²³ Своята теза К. Мечев подкрепя и с наблюденията на Б. Ст. Ангелов и Д. Петканова-Тотева за използването предимно на руски книжовни източници от Софроний. Този факт навежда К. Мечев на мисълта, че в обсега на тези руско-църковно-славянски източници би могло да попадне и „Житие протопопа Аввакума“, препис от което може би се е намирал и в книжната сбирка на Угровлахийската митрополия в Букурещ, в която известно време е живял Софроний след пристигането си в румънската столица в 1803 г. Реалността на това априорно допускане днес ще може да потвърди само една щастлива находка в библиотеката на митрополията или в някое друго книгохранилище в румънската столица. Преписи на това твърде популярно всред руските старообрядци произведение на духовния им вожд не е чудно да се намират и другаде в румънските земи. Спасявайки се от преследването на духовните и светските власти в отечеството си, в Молдавия и Влахия намерили подслон и се заселили старообрядчески руски общини. Тези неволни преселници донесли със себе си и старопечатни, дониконовски църковно-богослужебни книги и ръкописи. Обаче това досещане се нуждае от грижливи проучвания в румънските книгохранилища. Освен това възможно откриване на преписи от Аввакумовото „Житие“ в тях още не означава, че един такъв препис бил попаднал и в ръцете на Софроний.

Своята хипотеза К. Мечев подкрепя и със съпоставително успоредяване на общите места в двете автобиографии, които според него трудно могат да бъдат сметнати за случайни.²⁴

Несподелящата становището на К. Мечев съветска славистка Т. Н. Копреева изказва мнение, че отбелязаните от него общи места у Аввакум и Софроний са резултат на типологичното сходство и жанровата общност на двете произведения — схващане, споделяно и от други изследователи на „Житията“.²⁵

Т. Н. Копреева е склонна да мисли, че Софроний е бил подбуден към написване на своето „Житие“ от произведенията, в чието обкръжение било създадено „Житието“, издирването на които е „една от аксиомите на текстологичните и литературоведски работи“.²⁶ Желанието за написване на автобиографията според Т. Н. Копреева е било вдъхнато на Софроний от съчинението с мемоарен характер на известния румънски историк и общественик от XVIII столетие Димитрие Кантемир „Систима, или Состоя-

²² Нова българска литература, с. 104.

²³ ТОДРЛ. Т. 19. Русская литература XI—XVII веков среди славянских литератур. М.—Л., 1963, 358—366.

²⁴ Пос. статия, с. 366.

²⁵ Неизвестный литературный источник Жития Софрония Врачанского. — ТОДРЛ, 23, 1968, с. 262.

²⁶ Пак там, с. 262, 272.

ние мухаммеданския религии“ в руски превод (СПб., 1722). „Систима“ е била преведена от Софроний и поместена в неговия ръкописен сборник от 1805 г. заедно с „Житието“ върху листовете с обща пагинация. За Т. Н. Копреева общността на пагинацията на листовете на „Систимата“ и „Житието“ е многозначителна и предизвиква предположение за тяхната връзка. Освен това Копреева вижда в житейската участ на автора на „Систимата“ своеобразен прототип на жизнената съдба на самия Софроний. Възможността на такава проекция се облекчавала и от някои съвпадения на отделни реални в двете съчинения и се обуславя от еднаквостта на обществените и политическите идеали (sic!) на авторите им! — съображение, трудно доказуемо и спорно. Трудно е да се съгласим с вероятността Кантемировата „Систима“ — произведение, твърде отдалечено по своята тематика (много повече от Доситеевия „Живот“) от Софрониевото „Житие“, да стимулира появата му. Що се отнася до съображенията на Т. Н. Копреева относно общата пагинация на листовете на „Систима“ и „Житието“ в Софрониевия сборник от 1805 г., то за тях бихме искали да кажем следното. В стремежа си да подчертае това обединяване на двете произведения като тематично Копреева забравя, че докато заглавието на „Систима“ е сложено заедно с насловите на „Православное исповедание“ и „Повесть о веры“ в предговора към сборника, „Житието“ не се споменава наред с тях. Това невключване на заглавието на „Житието“ в предговора към сборника от Софроний е аргумент, неподкрепящ схващането на Копреева за литературната зависимост на автобиографията му от „Систима“, пространствено обединени в ръкописния сборник и отделени от останалите му съчинения със собствена номерация на листовете. Впрочем това отделно пагиниране на листовете на „Систима“ и „Житието“ не притежава силата на непререкаем аргумент и може би се дължи на тяхното по-късно включване в лично подвързания от Софроний сборник. Придвижването на този въпрос към разрешаване може да ускори установяването на съотношението по време между извършването на превода на „Систима“ и на „Житието“ и на начина на комплектуването на „Сборника“ (по тематична принадлежност или по реда на написването на отделните му съчинения). В разсъжденията на Копреева съзираме и известно противоречие. В своите възражения на Мечев тя окачествява сходните пасажии в автобиографията на Авакум и Софроний като резултат на типологична общност, а не и като заемки в Софрониевото „Житие“. Но това в същото време не ѝ пречи да обоснове зависимостта на Софрониевата автобиография от „Систима“ на Димитрие Кантемир и с наличието в тях на общи места.

За приликата между „Житията“ на Авакум и Софроний, тъждествени по своя жанр, с няколко думи споменава Г. Д. Гачев, който изключва обаче възможността Софроний да е познавал Авакумовата творба.²⁷

Д. Петканова-Тотева²⁸ и Ив. Радев²⁹ смятат за недоказуемо влиянието на Авакумовото съчинение върху Софрониевото „Житие“ въпреки известни прилики в тях. Според Петканова творбата на Авакум и със своята идеология, и със стила си много по-тясно е свързана с традициите на агиографската книжнина, отколкото „Житието“ на Софроний. С оглед на развитието на българската литература от Възраждането и по-специално — на автобиографичния жанр — Д. Петканова насочва вниманието си към съставяне творбата на Софроний с автобиографията на южнославянския книжовник и просветител от XVIII в. Партений Павлович.³⁰ За Ив. Радев успоредиците между „Житията“ на Софроний и Авакум са от фактологическо естество и не могат да бъдат показателни за близостта между тях.³¹ Прилики между творбите на Партений Павлович и Софроний отбелязват и Й. Иванов (Старобългарски разкази. С., 1931, с. 82) и Б. Ст. Ангелов (Съвременници на Паисий. Т. II. С., 1964, с. 37).

²⁷ Ускоренно развитие литературы, с. 71, прим. 54.

²⁸ Хилядолетна литература, с. 244, 242, 245.

²⁹ Софроний Врачански, с. 114.

³⁰ Хилядолетна литература, 243—254.

³¹ Софроний Врачански, с. 243.

По-обтоен съпоставителен анализ на „Житията“ на Авакум и Софроний като продукт на типологичния процес на възникване и оформяване на автобиографичния жанр в различни литератури — в случая на руската и българската — е направен в статиите на Л. Й. Боева „Образ автора в житиях протопопа Авакума и Софрония Врачанскаго“ (Опыт типологического сравнения)³² и на акад. Д. С. Лихачов „Автобиографиите на Софроний Врачански и Авакум Петров (Опыт да се обяснят техните различия)“.³³

Всяко сравнение според Л. Боева е неточно и условно, но, набелязвайки линията на развитието, която се представя сходна в много неща в руската и българската литература и е отразена в „Житията“ на Авакум и Софроний, ние не можем да не отбележим и доста дълбоки различия между тях. И Софроний, и Авакум, изиграли еднаква по своето значение роля в процеса на формирането на новите жанрове, в създаването на светската повест, са изхождали от съвършено различни подбуди. . .

Конкретни съпоставки на аналогичното и контрастиращото в „Житията“ на Авакум и Софроний и произтичащите от тях в историко-литературен аспект изводи се дават в статията на акад. Д. С. Лихачов. В обобщена форма те се свеждат към следните постановки.

И двете автобиографии еднакво свидетелствуват за пробуждане на авторско самосъзнание, и в двете авторите изтъкват своите страдания и се открояват като човешки личности, борещи се за своето физическо и духовно самосъхранение. Сходство изпъква и в решителното отказване от житийния жанр, отразило се и в прибегването до простонародна реч, в начина на разказване, в характера на описанието.

Що се отнася до основните различия на двете автобиографии, то те се изразяват преди всичко в много по-светския характер на Софрониевото „Житие“ и по-строг църковен облик на Авакумовата творба.

Както Авакум, така и Софроний са в тежък конфликт със заобикалящата ги обществена среда, но тези конфликти са от различно естество, както и реакциите на носителите им спрямо различни обекти на повествованието. Авакум е идеологически борец в своята страна, Софроний е радетел на националната култура. И единият, и другият са създатели на автобиографията като нов жанр в двете литератури. Но Авакум пише своята автобиография за разпространяване на своите верски убеждения. Софроний се стреми да оправдае поведението си с причините, наложили да се отдалечи от своето българско паство. Но поучителният оттенък в Софрониевата автобиография е по-слабо забележим.

В „Житията“ на Авакум и Софроний виждаме два напълно различни типа взаимоотношения между тях и действителността. Докато за Авакум тя е лично враждебна и той като ръководител на църковния разкол е в борба с нея, у Софроний тя е враждебна не само спрямо него, но и срещу неговия народ. Авакум е всеотдаен глашатаят на идеите си и пламенен борец, Софроний е книжовник и просветител, ратувал за духовно и народностно издигане на пасомите си. Разликата в обществените позиции на Авакум и Софроний, в „типове“ тяхно поведение и в книжовната им дейност са разлики и в самата действителност, заобикаляща ги в техните страни. Авакум е идеологически борец, Софроний — типичен просветител, български „възрожденец“. Оттук — и явното различие в техните автобиографии, и независимостта на Софрониевото „Житие“ от автобиографичната повест на Авакум.³⁴

Привлечените съпоставки от концепциите на цитираните автори относно творческата самостоятелност и тематичната независимост и самостоятелност на Софроний като сътворител на своето „Житие“ убедително го очертават като самобитен автобиограф със собствен натюрел и своеобразен творчески почерк. Приликите в автобиографиите на Софроний и Доситей Обрадович, Партений Павлович, Димитрие Кантемир и протопоп Авакум са от типологично естество и се дължат на общността на литератур-

³² Старобългарска литература, 2. Българо-руски литературни връзки през Средновековието. С., БАН, 1977, 182—200.

³³ Литературна мисъл, г. XXII, 1978, кн. 2, 89—95.

³⁴ Пос. статия, с. 200.

ния жанр на тези произведения и Софрониевото „Житие“, придобило под перото му самобитен народностен изобразителен облик. В литературната атмосфера на своята епоха автобиографичният Софрониев животопис е ненадминато явление, което по всички свои показатели, пресечени с критериите на съвременното литературознание, може да бъде квалифицирано като произведение не само от локален български и балкански, но и от широк, общочовешки мащаб.

* * *

В поредицата предполагаеми и възможни литературни типологични образци, които биха могли да бъдат успоредни със Софрониевото „Житие“, не можем да не включим и още един, останал извън ползрението на изследователите. Фабулното съдържание на някои от епизодите му съвпада напълно с моменти от автобиографията на Софроний и превръща сходството с нея от типологично във фактологично. Това е „Известие о рождении и воспитании и о жити Святейшаго Никона Патриарха Московскаго и всея России, написанное клириком его Иоаннам Шушериным“ между 1670 и 1687 г. по лични спомени.³⁵ Негов персонаж е московският и всерусийски патриарх Никон (1605—1681), властен и деспотичен, една от най-забележителните фигури в историята не само на руската църква, но и на Московската държава.

Фабулната схема на „Известието“, особено в началната си част, съдържа моменти, дословно покриващи се с казаното от Софроний за неговите детски и младежки години и за проповедническата му дейност.

Така главният персонаж на „Известието“ — Никита (бъдещият Никон) бил роден „в веси, нарицаемой Валдемановой. . . и наречено ему имя Никита“. У Софроний е: „родих ся на село Котел. . . и положили первое имя мое Стойко“ (л. 353). Майката на Никита — *Мариям* (съвпадение с името на *Мария*, майката на Стойко!) — починала, когато момчето е било съвсем малко — „като съм бил три лета, преставила ся мати моя“ (л. 353). Бащата на Никита се оженил повторно, и мащехата „зело к оному Никите бысть зла“ — „и отце мой поял другую жену, що беше люта и завистлива“ (л. 353). По-късно Никитовият баща „влади его в научение грамоте божественаго Писания“, където той проявил големи способности и прилежание и бързо се научил „святых книг прочитание“ — „предадоха ме на книжное учение. . . и като пойдох на учение, голямо прилежание и остроумие имах и вскоре изучих простое чтение“ (л. 353). Израснал вече, Никита отишъл като послушник в манастир, откъдето с измама бил извикан в родното село. Преживял смъртта на бащата и на любимата си баба, подтикнат от свои сродници — „от сродник многих советом и прошением“, — Никита бил принуден да се ожени — „понудиша ме роднини мои да мя оженят“ (л. 353-б). Избран за московски патриарх, Никон „весьма нехотяще“ дълго и упорито се отказвал от този висок йерархичен сан, оправдавайки се с различни „вини“ — причини, за такова велико служене — „А аз ся отричах като не съм достоин за таковый чин“ (л. 355). Станал московски патриарх, Никон имал обичай „во дни неделныя. . . народа слову божию учити, его же для сладостнаго поучения мнози от дальних приходов (енории — б. м., Н. Д.) приходили“. — „И ходях по церквите в недели и праздници и полагах поучение по нашему болгарскому языку, а оны христианы като не чуле от други архиереа таковое по нашему языку поучение, имаха ми като одного философа“ (л. 358-б).³⁶

³⁵ Патриарх Никон (Никита Минов, 1605—1681) — бележит руски църковен деятел, висш йерарх и московски и всерусийски патриарх (от 1652 г.), смел църковен реформатор с държавнически амбиции, лишен от патриаршески сан в 1667 г. Вж. А. А. Б. в к о в. Патриарх Никон. Биографический очерк. СПб., 1891.

³⁶ За „Известието“ вж. Л. Лебедев, Патриарх Никон. Очерк жизни и деятельности. — Богословские труды, 23. М., 1982, 154—199. За „Известието“ вж. с. 156, 157, 166, 170, 171, 173 и др.

В „Известието“, написано от Никоновия клирик Иоан Шушерин (вероятно между 1670 и 1687 г.), наред с личните спомени са използвани и някои исторически документи, спомени, записки на очевидци и др. Това прави „Известието“ ценен исторически източник, непредизвикващ никакви съмнения или подозрения. — Вж. Л. Лебедев, с. 197. Публикувано е (с предговор и под редакцията на архим. Л. Кавелин). М., 1871.

Паралелизмът на приведените епизоди в „Известието“ и в „Житието“ е дотолкова очевиден, че не може да не учуди и да не привлече вниманието на всеки, който дори повърхностно е запознат със Софрониевото „Житие“.

За съжаление въпреки усилията си не успях да се снабдя с фотокопии или ксерокс от печатната публикация на „Известие“ и затова бях възпрепятствуван да дам в оригинал цитати от него, които щяха да създадат у нас по-ясна представа за неговата лексика и фразеология.

Озадачени от поразителното съвпадение на посочените моменти и схемата на повествованието в двете творби, ние се въздържахме от прибързаните изводи, като ги предоставяме на компетентността на литературни историци. Правейки достойние на по-широк кръг изследователи „Известие“ на Йоан Шушерин, частично съпоставено с „Житието“ на Софроний, ние се движим от желанието да въведем в научно обръщение още един любопитен литературен материал като възможен стимулиращ фактор в зараждането на идеята за написване на подобна творба у Софроний.

В процеса на анализа на този трудно разрешим проблем ние се изправяме преди всичко пред отговора на въпроса за пътищата и начините и изобщо за възможността на реализиране на запознанството на Софроний с „Известие“ на Йоан Шушерин като факт в творческата му биография. Би ли могъл Софроний да има в ръцете си „Известие-то“ — това остава една енигма, но учудващата прилика на редица места в двете автобиографии е неоспорима и буди недоумение със своята неочакваност.

По-нататъшните издирвания и проучвания на източници, послужили на Софроний за възможни образци, които са повлияли върху замисъла за написване на „Житието“, ни отправят към схемите и езиковите средства на богатата агиографска книжнина, с която бил запознат Софроний. Не е изключено в процеса на търсенето ние да се натъкнем на находки и факти, които да сложат край на днешните ни колебливи предположения и размисли.³⁷

II

Вниманието на изследователите на Софрониевото „Житие“ отдавна привлича въпросът за времето и мястото на написването му и за неговото предназначение.

Относно времето на написване на „Житието“ мненията на повечето изследователи съвпадат и сочат периода от края на 1803 до началото или първата половина на 1805 г. (според някои — до 1806 г.). Такава датировка се обосновава със следните съображения. Ръкописният Софрониев сборник на Държавната публична библиотека в Ленинград (№ 1204 в сбирката на М. П. Погодин, известен под наслова „Систима“) с текста на „Житието“ и с още три съчинения, в това число и със „Систима и религия мохамеданския“, има общ предговор с дата 24 май 1805 г. В споменатите в предговора съчинения, намиращи се в сборника, обаче не е включен насловът на „Житието“, което смущава някои изследователи. Към това обаче веднага трябва да добавим, че листовете на двете последни по ред съчинения в сборника — „Систима“ (л. ѱ — ѱнн) и „Житие“ (л. рѣθ — ροζ, последните два листа не са пагинирани от Софроний) са номерирани с почерка на Софроний с църковнославянски буквени цифри с о б щ а пагинация (л. ѱ — ροζ). А от това произтича логичният извод, че щом в предисловието се споменава в състава на сборника и „Систима“, обединена с единна пагинация с листовете на „Житието“ от ръката на Софроний, то и ръкописът на „Житието“ „eo ipse“ образува неделима част от целокупния сборник, подвързан от Софроний. При наличието на такава фактическа и логическа аргументация датировката в предисловието на сборника следва да бъде приета като *terminus ante quae*m за крайния срок за написване на Софрониевото „Житие“.³⁸

³⁷ Началото на Софрониевото „Житие“ наподобява началните думи от житието на Василий Велики в „Четири Миней“ на Димитрий Ростовски (за 1 януари).

³⁸ А. Н. Р о б и н с о н. В раздела „Софроний Врачански и его жизнеописание“ — в кн. Софроний Врачанский. Жизнеописание. — Литературные памятники. Л., 1976, 82—83.

Единството и общостта на ръкописния материал в Софрониевия сборник от 1805 г. се потвърждават и от палеографските особености, орнаментировката и общото му оформяване. Целият сборник е написан на хартия с воден знак — филигран *Три полу-месеца и латери PF*, което потвърждава, че и последното, завършващо сборника „Житие и страдания грешного Софрония“ не е по-късна механична добавка, а е негова неотнимаема и органична част.

Като доказателства за датировката на „Житието“ могат да бъдат привлечени и фактологически съображения и данни. От тях по-специално отбелязване заслужава отсъствието в автобиографията на Софроний на каквито и да било споменавания на епизоди и събития от обществено-политически характер и от личния живот на автора от времето след 1803—1805 г. В общата съвкупност на доказателствата не са без значение заключителните думи в „Житието“: „Затова ся труда и аз сеги денем и ношем да испиша няколко книги по нашему болгарскому языку, та ако не бы возможно мене да сказувам им сас уста моя да чуят от мене грешного полезное поучение, а тие да прочеут писание мое и да уползуется. . .“ Под тези „няколко книги“, нито за една от които Софроний не говори като за завършена, той може би е подразбирал дори и своя сборник с поместените в него преводни съчинения, а най-вероятно „Недельное евангельское толкование и Катехизис“ (1806) и „Кириакодромийон сиречь Недельник“, подготвян за печат през тези години и излязъл през ноември 1806 г., една година след завършването на сборника от 1805 г. По-късно такава напрегната работа на Софроний върху написване в кратък срок на я к о л к о книги вече не се повтаряла. В светлината на привлечените концептуални данни и на непредизвикващата съмнения датировка на сборника с „Житието“ неизбежно стигаме по заключението, че Софрониевата автобиография е била написана *не по-късно от месец май 1805 г.*, датата на завършването на сборника.

Датировката на Софрониевото „Житие“ е привлякла вниманието на изследователите още в края на миналото столетие. Относно времето на написването му бяха изказани много мнения, като почнем от Константин Иречек (1877) и стигнем до наши дни. Обаче почти никое от тях не почива върху убедителни документални доказателства — поради отсъствието на такива, и се движи в кръга на предположенията. Краткият им преглед с критични бележки е направен в книгата на В. Сл. Киселков „Софроний Врачански“³⁹.

Изясняването на датировката на написването на „Житието“ извън рамките на годишните около поместването му в Софрониевия сборник от 1805 г. е трудно приемливо. Обстоятелствата, внушили на Софроний идеята за написване на „Житието“, и точното време на започването му продължават да ни бъдат неизвестни. Трудно можем да си представим и основните етапи от работата върху „Житието“. То би могло да бъде замислено и започнато много преди времето на завършването му, станало не по-късно от месец май 1805 г. Не знаем също, дали „Житието“ е било писано на части, обединени по-късно, или е било написано изцяло изведнъж. Най-вероятно то е било написано в Букурещ в перспективата на изминатия от Софроний житейски път, обгледан мислено от него. Не ни е известно също как той е успял да запази в паметта си датите на много събития и случки, отразени в „Житието“.

Обстановката, в която е било написано „Житието“, предположително може да бъде представена така. Пристигнал в Букурещ през първата половина на месец юни 1803 г., Софроний най-напред трябвало да се ориентира в новата и непозната за него среда. За това е било необходимо време, което да позволи на Софроний да се съвземе от преживяното във Видин, да се уравниеси душевно и да се приспособи към новия начин на живот. Ето защо той едва ли е успял да пристъпи към книжовните си занимания изобщо и към написване на „Житието“ веднага след настаняването си в Букурещ. Отговорът на въпроса за залавянето му с писането на „Житието“ се усложнява и от обстоятелството, че в сборника от 1805 г. са били поместени от Софроний освен „Житието“ още три негови превода, в това число и Кантемировата „Система“. Киселков без никакви

³⁹ Вж. с. 207—208.

хронологични обосновки смята, че едно от ранните произведения на Софроний в Букурещ е бил преводът на „Книгата за трите религии“ — „Православное исповедание веры“ и другите ѝ дялове, сложена в началото на подвързания от Софроний сборник от 1805 г. (листове 6-а-73). При това илюзорно допускане работата върху „Житието“ се отдалечавала. А пък другите две преводни съчинения в сборника: „Повесть о веры и о обычай еврейския“ и „Систима и религиа мохамеданския“, заели последователни места в него? И за тях е било необходимо време, запълнено с усилия и преводачески и преписвачески труд. Ако се установи, че и трите превода са били извършени от Софроний в Букурещ, то за тях и за написването на „Житието“ той е разполагал с няколко месеца от 1803 г., с цялата 1804 и с четири месеца от 1805 г. (по груба сметка с около 20 месеца, включително и подвързването на сборника). В течение на този период от време той трябвало да преведе и да препише над 350 листа и да напише още и своята автобиография от 20 листа, които трябва да прибавим към 350-те преводни.

Нашите разсъждения и пресмятания ще се окажат реални само при положение, че всички преводи на съчиненията, поместени в сборника от 1805 г., са били направени в Букурещ. Можем да си позволим предположението, че първите два превода са могли да бъдат частично подготвени още във Видин, което би променило нашите изчисления, за времето, употребено за подготвяне на букурещкия сборник. Обаче единният воден знак на хартията на сборника — *Три полумесеца и литери PF*, е безспорен белег на еднаквостта ѝ в целия сборник. Еднаквото качество на хартията в сборника категорично ни убеждава в това, че и текстовете на „Книга за трите религии“, и „Повесть о веры“ са били п р е п и с а н и (sic!) заедно със „Систима“ и „Житието“ в близък период от време. А тъй като „Систима“ е била преведена от Софроний несъмнено в Букурещ, следва, че там са били преписани и текстовете на първите две преводни съчинения в сборника. От тази констатация има само една крачка до заключението, че те са били не само преписани, но и п р е в е д е н и в Букурещ, който разполагал с много по-богати сбирки от гръцки и руско-църковнославянски книги, отколкото Пазвантовият Видин. От екземпляра на руската публикация на Кантемировата „Систима“ (СПб., 1722), намерен от Софроний в Букурещ и свързан с Петербург, е бил направен българският му превод в сборника от 1805 г.⁴⁰

Нашите наблюдения и умозаключения относно характерните особености на състава на сборника от 1805 г. обаче имат стойност на външни свидетелства и не дават отговор на въпроса за п о - т о ч н о т о време на написването на „Житието“ и за съображенията на Софроний за мястото му в сборника.

Досега изследователите на „Житието“ не са се запитвали за съображенията, от които се е ръководил Софроний при определяне мястото на отделните съчинения при подвързването на сборника. Отговорът на този въпрос не е съвсем без значение за установяване хронологичните координати на „Житието“ и налага да се помъчим да установим по какъв признак — т е м а т и ч е н или х р о н о л о г и ч е н — са били разположени от Софроний съчиненията при комплектуването на сборника?

И двете поредни начални съчинения в сборника: „Православное вероисповедание“ и „Повесть о веры“ вътрешно са обединени със своята култова, богословска тематика. Има доводи и в полза на сближаването им със „Систима“, много по-сродна със своята култова тематика, отколкото с „Житието“, обединено с нея с общата пагинация.

В завършка на предисловието към сборника (л. 2—4) от Софроний се подчертава нравствено-поучителната му същност, с което се оправдава поставянето на първите две места в него на произведената със съответна тематика. Оправдано е и мястото на „Систима“ — след тях (впрочем за нея не би могло да се избере друго място в сборника поради липса на такова!).

⁴⁰ Според акад. Державин, чието мнение възприема В. Киселков, „Житието“ е било написано от Софроний преди превода на „Исповедание православной веры“, наскоро след пристигането в Букурещ. — Сборник статей, с. 151; В. Киселков, с. 207.

Написването на Софрониевата автобиография П. Диневков отнася към 1803—1804 г., М. Арнаулов (в съгласие с К. Иречек) — към 1804 г., Хр. Гандев — към 1803—1805 г., Ив. Дуйчев — към 1803—1804 г., Н. Трайков — към края на 1805 г. — Вж. В. К и с е л к о в. Пос. книга, с. 208.

При такъв състав на четивата в сборника, независимо от подредбата им по тематичен характер или по реда на подготвянето, за Софрониевото „Житие“ едва ли би могло да се отреди друго място освен в края на сборника. Етично-култовите норми не биха позволили в никакъв случай на Софроний да сложи своята автобиография на свещенослужител, макар и с висок йерархичен сан, на първо място в сборника, пред двете съчинения от култово нравствено-поучително и полемично богословско естество. Но мястото на „Житието“ не ни въоръжава с координати на точното време на започването на работа върху него, извършена от Софроний в съгласие с утвърдилото се в литературознанието мнение, в Букурещ. Именно в румънската столица предоставила на Софроний по-благоприятни и по-спокойни условия за книжовна дейност, той получил по-добра възможност да огледа своето минало и да съживи в паметта си по-впечатляващи епизоди от извървения път през годините. Но стимулт за започване работата върху автобиографията и точното ѝ време, както отбелязахме по-горе, продължават да се движат в сферата на недоказани докрай хипотези. С пълна увереност можем да кажем само, че завършването на „Житието“ от Софроний не би могло да стане порано от месец юни 1803 г. и по-късно от месец май 1805 г., с който е датиран букурещкият му сборник.

В аспекта на възприетото в съвременното литературознание датиране за написването на Софрониевото „Житие“ не по-късно от 1805 г. твърде неочаквано и необосновано прозвучава мнението на В. Сл. Киселков, който отнася написването на „Житието“ към началото на 1811 — средата на 1813 г., по-вероятно към 1812 г.⁴¹ Такава късна датировка обаче е лишена от сериозни основания, въпреки старанието на Киселков да я защити с подобрени от него доказателства.

Като показатели за по-късния срок за написване на Софрониевото „Житие“ Киселков между другото използва употребата на глаголните форми във фразата в автобиографията: „*Имаше* един калугер на име Калиник у Влашко. . . *ала беше* человек опорлив, не подклоняваше глава никому“ (л. 361-6). Словоформите *имаше*, *беше* в тази фраза дават основание на Киселков да мисли, че за Калиник Софроний говори не като за жив в миналото, а като вече за починал. А тъй като Калиник е бил умъртвен от Пазвантоглу през януари 1806 г., то от това излиза, че автобиографията на Софроний е била написана след тази дата. Ако тя е била написана преди 1806 г., „Софроний щеше да се изрази така, та всеки да разбере, че когато той пишел последната страница от автобиографията си, Калиник още е бил жив във Видин“⁴².

Този странен модус на процедиране ни задължава да запитаме как да разберем тогава и да тълкуваме значението на аналогичните форми на минало време в изрази като: „и много ми почтение учини каймакану, що *беше* Костаки Караджа“ (л. 362—362-б); „поклонихся святому митрополиту угровлахийскому, що *беше* на имя Доситей“; „и заведе ме при бея, що *беше* Константин войвода Ипсиланти“ (л. 362-б)? Не са ли те форми на обективно минало време? И искал ли е Софроний да подчертае и с тях, че в годината на писането на „Житието“ тези два персонажа не са били вече живи, или са имали друг житейски статус? До 1812 г. Доситей бил угровлахийски митрополит и починал през 1826 г., а през 1804—1805 г., само две години след срещата в Крайова със Софроний, вероятно е бил жив и Костаки Караджа. Софроний просто споменавал за общуването с тях в близко минало и едва ли би могъл да предаде това с други глаголни форми.

И най-сетне, по какви фактически съображения Киселков отмества времето на написването на „Житието“ толкова назад (през 1812 г.!), когато в разказа в края на автобиографията се говори само за събитията, свързани с пристигането на Софроний в Букурещ (в 1803 г.) и с първите му стъпки в този град? При такава късна датировка на „Житието“ от Киселков ние с право бихме очаквали в него споменаване и на епизоди от по-нататъшното пребиваване на Софроний в румънската столица, запълнено със

⁴¹ Софроний Врачански, с. 208.

⁴² Пак там, с. 208, 209.

срещи и събития от различно естество. Обаче разказът завършва със съобщението за получаването наскоро след пристигането на Софроний в Букурещ на възжеланото „писание оставително“ от цариградския Синод. Краят му свършва по време там, откъдето започвала нова, богата с житейско и обществено съдържание глава от книгата на Софрониевото битие. Погледът на Софроний не се прострял в по-нататъшното му преживяване в румънската столица, защото то още не е съществувало като реалност и даденост, и се ограничил с първите и най-ярки впечатления от букурещките му запознанства. Хронологичните пресматания на Киселков са абсолютно неправомерни и не могат да бъдат възприети като убедителни.

Ако се съгласим с това, че последното в сборника място, заето от „Житието“, е било обусловено от времето на написването му, не можем да не проявим известно учудване за отлагането на подготвянето му за по-късно.

* * *

Затруднения е създал на изследователите и въпросът, засягащ обстоятелствата около замислянето и написването на „Житието“ и целите и предназначението му.

Още акад. Державин е изказал предположение, че „Житието“ е било написано по внушение на радушно приелия Софроний в Букурещ угровлахийски митрополит Доситей Филитис като изповед на изживения от него живот в битовата и политическата обстановка в поробените от османска Турция български земи. Към такова автобиографично произведение с правдиво изобразяване на събитията в съседните на Румъния откъддунавски области на Европейска Турция според Державин могли да проявят интерес и господарят Константин Ипсиланти, и негови приближени, с които общувал Софроний. С това по мнението на Державин се обяснявали и някои подробности в „Житието“, за обосноваване на които той привлича твърде спорни и предизвикващи възражения аргументи. „Таким образом — заключава Державин — Автобиография Софрония есть, прежде всего, документ политического характера, написанный в мемуарном жанре, и в этом заключается его историческое значение, как литературного памятника.“⁴³

Становището на Державин споделя Г. Гачев, според когото в негова подкрепа свидетелствуват стегнатият начин на изложение и фактичността на съдържанието, в което липсват авторски разсъждения и се обрисова преди всичко „политическое положение вещей в Турции“. „Неслучайно — добавя той — книга имеет не антигреческую (как у Паисия), а антитурецкую направленность.“⁴⁴ Но това впечатление на Гачев едва ли правилно отразява основното съдържание и тенденциите на „Житието“ (в това число и антигръцки, които едва ли са били приятни на фанариота Доситей Филитис!). А що се отнася до „политическото положение“ в Турция, пречупено у Софроний през субективната призма на личните преживявания и усещания, то сведенията за него в „Житието“ ни най-малко нямат характер на някаква политическа информация.

Много време преди Державин и Гачев (още през 1915 г.) мнението за написване автобиографията от Софроний „по външен почин от страна на ония кръгове в Букурещ, на които той разправил патилата си, и по вътрешен — за оправдане от тежкия грях да напусне паството си“ — е било изказано от Ст. Романски.⁴⁵

Концепцията на акад. Державин е трудно приемлива за В. Киселков, Кр. Генев, Д. Петканова-Тотева, А. Робинсон и Н. Дилевски. Не е отмината тя от В. Мутафчиева и Л. Боева.

Киселков намира мнението на Державин за съвършено неоснователно. Написването от Софроний на автобиографията си по поръка на двамата фанариоти — митрополит Доситей и господаря Константин Ипсиланти, — трагични моменти от която

⁴³ Сборник статей, с. 153.

⁴⁴ Пос. книга, с. 62.

⁴⁵ Рецензия, Автобиография на Софроний Врачански. — Славянски глас. С., 1915, кн. 5—6, с. 6 (отделен отпечатък).

им били разказани преди това, е било според него неоправдано. Липсват и всякакви основания за написване на „Житието“ отначало на гръцки език, както мисли Державин, а след това преведено на български — за съотечествениците на Софроний. Адресати на „Житието“ в никакъв случай не биха могли да бъдат фанариотите Доситей и Ипсиланти.⁴⁶

Кр. Генов също трудно може да се съгласи, че автобиографията е била написана като справка за миналия му живот и дейност и внушена от митрополит Доситей. За Генов Софроний е оформен преводач и книжовник, автор на непосредно и образно написана автобиография, създател на нова жанрова форма в българската литература. „Житието“ е продукт на писателската дарба на автора.⁴⁷

В същата критична орбита се движат и наблюденията на Д. Петканова, за която предназначението на „Житието“ за читателска публика от българи ясно проличава в завършека му. То е отправено към същите читатели, за които са били преведени творбите против еврейската и мохамеданската вяра. Софроний едва ли би се наел с написване на подобна автобиография с чисто служебна цел.⁴⁸

За авторите на съветската публикация на Софроний, Робинсон и Дилевски, разсъжденията на Державин се виждат спорни и предизвикват контрааргументи, продиктувани от реалността и логиката. Стилът и езикът на „Житието“ издават предназначението му за демократични читателски среди, очертано и в заключителното обръщение към тях от страна на Софроний. Автобиографията нямала предвид никакви конкретни и съвременни адресати — реални високопоставени лица — двамата букурещки фанариоти.⁴⁹ Към мнението на Робинсон и Дилевски се присъединява и чешката българистка В. Бехинова.⁵⁰

В. Мутафчиева ни най-малко не загатва за някаква допустимост на специално предназначение на Софрониевата автобиография — тази първа новобългарска художествена словесна творба, „единствена своя книга“ — „пролука“, през която е „избуял“ литературният талант на Софроний.⁵¹

По-малко категорично за предназначението на „Житието“ се изказва Л. Боева, за която то е „историко-психологическо повествование: анализ душевного мира героя и история его народа“, типичен представител на който е бил Софроний.⁵²

Най-новата версия за целта на написване на „Житието“ принадлежи на Ив. Радев.⁵³ По негово мнение „Житието“ имало практическо, делово информативно предназначение, обусловено от служебния интерес към личността на Софроний като български общественик от страна на висшето командване на руската Дунавска армия в Букурещ. Радев подчертава „деловия практико-политически аспект на „Житието“ в контекста на обществено-политическите усилия и роля на Софроний Врачански, легитимиращ автора му. Този аспект е засвидетелствувал от характера на съдържанието, от избирателността на фактите, от ъгъла, от който Софроний е проследил своя живот.“⁵⁴

Тази гледна точка на Радев е повлияна от В. Д. Конобеев, според когото за главнокомандувачия на руската Дунавска армия генерал Багратион било необходимо да се запознае по-отблизо със самия епископ, авторитетен сред своите съотечественици, за

⁴⁶ Пос. книга, с. 210.

⁴⁷ От Паисий до Ботев, 43—47.

⁴⁸ Хилядолетна литература, с. 267.

⁴⁹ Пос. книга, 83—84.

⁵⁰ Život a utrpení, s. 81.

⁵¹ Пос. книга, с. 208.

⁵² Софроний Врачански и Досифей Обрадович, с. 123.

⁵³ Пос. книга, с. 112, 113.

⁵⁴ Пак там, с. 111. Вж. В. Д. Конобеев в Българското националноосвободително движение, с. 126.

Генерал П. И. Багратион възложил на И. П. Фонтон, дипломатически агент при руската Дунавска армия в Букурещ, да действа с убеждение и с всичко, което той „намери за благоприятно да поласкае неговото (на Софроний — б. м., Н. Д.) самолюбие, за да подтикне стремежа му към действие, та да направи всичко в наш интерес“ (с. 126). Обаче от никой от известните днес документи на руското главно командване в Букурещ не сме в състояние да придобием впечатление, че в дипломатическите му ходове за привличане на епископ Софроний от него било поискано да представи писмена характеристика на личността си, придобила под перото му литературна обработка. Досега не сме успели да открием намеци за подобно нещо и в никой документ, отнасящ се до дейността на Софроний в Букурещ.

да спечели неговото доверие и разположение към русите. Обаче в казаното от Конобеев не се съзира и долавя никакъв намек за желание или намерение на генерал Багратион и руското командване да се снабдят от Софроний с писмен документ от ориентиращ политически характер. Предположение за такова нещо може да бъде направено само по презумпция.

Вътрешната интимна настройка на „Житието“, твърде личното му съдържание и начинът на изложението му никак не подхождат за документ с осведомителна насоченост, изготвен по предварителна поръчка. Призован (да приемем това!) да представи такава документално свидетелство, Софроний би се съобразил с целта му и би го изградил другояче, би смекчил, ретуширал някои епизоди (или просто би ги премълчал!) в автобиографията си, очертавали го в не съвсем изгодна светлина като висш йерарх и гражданин. Той, във от всякакво съмнение, би засилил обществената му оцветеност, би заострил политическите моменти в него. Върху страниците на „Житието“ не би намерила място индиферентността на автора спрямо някои актуални националнополитически моменти, особено на съотнесените към бойните действия на руските войски на Дунава и в земите на България. В един такъв документ Софроний не би си позволил сухохроникални изрази, неиздаващи никаква положителна реакция на висш духовник и книжовник и общественик, очакващ от „московите“ ведно със сънародниците си дългомечтаното избавление от османския гнет. „Изпраксан“ от живота, Софроний би проявил по-голяма гъвкавост и „политичност“ за по-благоприятно представяне пред главното командване на Дунавската руска армия. Обаче в „Житието“ не усещаме осезателни национално-политически наеви, засенчени от лични жалби. . .

Трудно може да се говори и за „избирателност“ на фактите, за тенденциозно-положителния „зрителен ъгъл“, от който е проследен в тази предполагаема „делова записка“ животът на Софроний от самия него. Напротив, в нея по-скоро може да бъдат видени факти, на фона на които фигурата на съставителя ѝ не се откроява като всякога доблестна и самопожертвувателна.⁵⁵

Киселков, оспорващ концептуалната позиция на Державин, рязко подчертава, че Софрониевото „Житие“ е било написано „за прочит от българите“.⁵⁶ Като аргумент, на който той особено набляга, Киселков привежда заключителната формула на „Житието“ и обръщението към българското паство от Софроний.

Характеризирайки думите в обръщението към духовните чета в „концовката“ на „Житието“ като шаблон, познат и в други творби на Софроний („Неделник“, „Гражданско позорище“ и т. п.), Радев не отчита, че тъкмо тези произведения са имали обществено, всенародно, а не и някакво делово, осведомително предназначение. Такъв словесен финал е бил напълно подходящ за тях, като адресиран до простия български читател, и крайно неуместен за служебно-информативна записка, за каквато Радев иска да представи „Житието“. . . В този логичен контекст завършителната традиционна фраза в „Житието“ придобива цена на красноречиво и убедително доказателство с трудно оспорима логичност.

В полза на това, че „Житието“ не било написано за високопоставени лица, като митрополит Доситей и Константин Ипсиланти или за главното командване на руската Дунавска армия, говори и неговият жив, образен и понякога фамилиарен, прошарен с просторечни думи език, и маниерът на изложението, пригоден за разбиране и възприемане от човек от народа. В него не се усеща никаква служебно-отчетна предназначеност. Той е естествен, природен и непосредствен, каквито са били и подтиците, породили у Софроний непреодолимо желание да остави на сънародниците и духовните си чета поучителна повест за своя и техен страдалчески житейски път.

Изложените от мен съображения едва ли могат да бъдат отречени и омаловажени: действителността им не е в количеството, а в качеството.

Смятам, че трябва да приемем за утвърдена и очевидна научна истина, че „Житието“ е изблик на вътрешния морален и родолюбив инстинкт у Софроний, под натиска на кой-

⁵⁵ И в. Радев. Пос. книга, с. 113.

⁵⁶ Пос. книга, с. 210.

то той почувствувал непреодолима потребност да се оправдае пред своето българско паство и да сподели с него насъбралите се и накупели в сърцето му горчивини, в които то ще види и собствените. В „Житието“ според впечатляващия израз на Вера Мутафчиева, намерила „пролука“ продената писателска дарба на книжовника и духовния пастир Софроний.

* * *

В характеристиката на Софрониевото „Житие“ откъм фактическата му страна не може да бъде отминато неоправданото премълчаване на важни, възлови и съдбоносни моменти в неговия живот, както и пропуските в разказа за странствованията на семейството на неговия син и внуците.

Наред с бъдещите недоумение „бели петна“ в автобиографията на Софроний ние констатираме в нея и хронологично точни отбелязвания както на случките от личния му живот, така и на събитията от политически характер в тогавашна османска Турция.

Непроявеното от Софроний внимание към съдбовната за него среща с Паисий Хилендарски в Котел през 1765 г. обикновено се тълкува като израз на още неузряла в съзнанието на широките среди на българския народ и у Софроний представа за епохалната роля на Паисий и неговата „История славяноболгарская“ в хода на историческото битие на българския народ.

Аполитични са в своята хроникална лаконичност, необагрена с никакви национални чувства на автора, и вестите за обсадата — „маисере“ от русите на крепостите Русчук, Силистра и Варна и опразването от „московите“ на Турската и Влашката земя (л. 354-б). А между това неуспехите на руското оръжие и неговите победи, предвещаваха края на петвековното робство, не биха могли да бъдат посрещнати безразлично от всеки българин с будно родолюбиво чувство.

В същото време не може да не направи впечатление и точното възпроизвеждане и хроникване, макар и в далечна ретроспекция, на много по-незначителни наглед жизнено факти с посочване не само на дати, но дори на дни от седмицата. Софроний отминава споменаването на рождените дати на своите деца, но не пропуска да отбележи много други. Този начин на постъпване от страна на Софроний може да бъде обяснен с различни причини. Така или иначе в отбелязването и премълчаването на различни събития и епизоди от Софроний в автобиографията му се наблюдава неравновесие.

Точната датировка и маркиране на дни, събития от личния живот, празници и други случки от всекидневието като че ли говори в полза на това, че поп Стойко — Софроний е имал желание да придаде на автобиографичното си повествование облика на своеобразен летописен документ. А това води до мисълта, че той или е водил кратки дневникови бележки, или пък е притежавал силна памет, позволила му да възстанови след много години немалко неща в първичната им свежест и съотнесеност по време.

Не е далеч от ума, че Софроний, както мнозина негови грамотни и книжовни събратя в онова време, би могъл да отбелязва по-важни събития от своя живот върху листове, форзаци и полета на църковно-богослужевна книга. Но до нас не са стигнали никакви такива негови книги или книга. С горест Софроний споделя с нас болката си за разпилените и унищожени при разоряването на Арбанаси от кърджалиите през 1796 г. негови книги. Обаче дневникови записки (ако той наистина е водел такива) Софроний би могъл да има при себе си и да ги запази, защото в това време той бил в Тетевен.

Версията за възможното съществуване на паметни бележки, послужили за хронологичен ориентир на Софроний, се поддържа от В. Мутафчиева⁵⁷ и Ив. Радев.⁵⁸ С разполагането с такива бележки, подобни според Радев на „дневниковия запис“ на поп Йовчо от Трявна от XVIII в., става по-лесно обяснима хронологичната точност в предаването

⁵⁷ Пос. книга, 112, 113. Според В. Мутафчиева Софроний едва ли се е ослянал на паметта си, когато след време записал колко дни в коя дупка и кошара бил се свирал, колко часа път имало от манастир до манастир, а той за колко бил го взел.

⁵⁸ Пос. книга, 117—120.

на много събития от политически и личен характер от Софроний. Точен е бил Софроний и в предаването имената на различни турски военачалници, в годините и месеците на походите и обсадите, на дните и часовете на изминатия път и т. п. Снабдена с много дати, автобиографията на Софроний придобива характера и на летописен документ.

* * *

В нашия кратък очерк не са обхванати всички страни и моменти, формиращи облика и структурата на Софрониевото „Житие“ като самобитно произведение от мемоарно-автобиографичен жанр. Той третира отделни проблеми в общия анализ на Софрониевата автобиография, изследването на които в сумарен вид ще даде възможности за съставяне на комплексна „биография“ на самото „Житие“. Написването ѝ изисква грижлива предварителна преработка на публикуваните материали, статии и монографии, на базата на които ще може да се изгради цялостна представа за всички страни на „Житието“ като литературна и автобиографична творба. А засега ще се задоволим само с казаното, позовавайки се на древната латинска сентенция: „Non numeranda sed ponderanda argumenta!“